

УДК 130.2

Наталя Яровицька

ЛЯЛЬКИ ЯК “ALTER-EGO” ЛЮДСЬКОЇ ЕКЗИСТЕНЦІЇ

Стаття присвячена філософському аналізу феномену ляльки, розкриваються відносини цього концепту з такими поняттями, як “час”, “пам’ять”, “екзистенція”, “темпоральність”. Продемонстровано схему експлікації феномену ляльки в таких вимірах: культовому, метафізичному, прагматичному.

Ключові слова: ляльки, екзистенція, alter-ego пам’ять, буття, темпоральність.

Yarovičskaya N. Dolls as alter-ego of human existence

This scientific article is devoted to philosophical analysis of doll phenomenon that presents alter-ego of human existence (life). This theme is reflected by such concepts as time, existence, alter-ego, memory temporality.

The levels of explication of doll concept are presented in the article. Three modus are chosen: ritual (archaic), pragmatic (consumer) and metaphysical (reflective) ones.

In the article specific characteristics of every modus are demonstrated.

Every modus has its own specific characteristics:

rituals one – its main elements are: mysticism; tensivity of life; sacredness of things and surrounding world; observance of certain taboo of primitive society;

pragmatic modus analyses the doll phenomenon through the state of object such as fear, temptation, redundancy and reveals the correlation between consciousness and physical world;

metaphysical modus is ontological one: it is directed to analysis of human life relations through the categories of temporality, memory, time (mental and physical); this modus analyses “this is life”, that thanks to the doll phenomenon recreates the truth of human utmost facticity (existence)

Key words: dolls, existence, alter-ego, memory, temporality.

Яровицкая Н. Куклы как “alter-ego” человеческой экзистенции

Данная статья посвящена философскому анализу феномена куклы, раскрываются отношения данного концепта с такими понятиями, как “время”, “память”, “экзистенция”, “темпоральность”. Продемонстрирована схема экспликации феномена куклы на следующих уровнях: культовом, метафизическом, прагматическом.

Ключевые слова: куклы, экзистенция, память, время, бытие, темпоральность.

Один із найвідоміших художніх образів часу в просторі мистецтва належить майстру пензля та барв буття іспанцю Сальвадору Далі. Його полотно “М’які часи” має другу назву “Постійність пам’яті” (1931), що є виявом символічного вдосконалення образу. Час маніфестує відтворення примари не-забуття, який звільняється завдяки “стіканню” м’якої, пластичної форми. Розчавлений сир камамбер постає водночас випадковим символом та основою “синтетичного” погляду генія палітри й філософа-дивака [2, с. 223]. Так, багатовимірний символізм дарує нам можливість поліваріативної інтерпретації картини. Саме тому ми обрали основними темами час (фізичний та ментальний), пам’ять, спокусу до забуття, або нездатність забути. Адже ця проблематика конвергентно проявляється в універсальних символічних рядах, зокрема, в символах-двійниках – ляльки як “alter-ego” людської екзистенції/

Феномен ляльки об’єднує в собі спалахи дитячого й дорослого виміру; діалектику спокуси та (або) травми, дуалізм фізичного й метафізичного плинного вирію буття.

Мета наукової статті – проаналізувати феномен ляльки у філософському аспекті, виявити зв’язки з такими поняттями як “час” (пам’ять), “екзистенція”, “темпоральність”. Ця мета розкривається завдяки розв’язанню такого завдання: представити експлікації феномену ляльки як “alter-ego” людського існування в таких вимірах: культовому, прагматичному, метафізичному.

Методологічні основи наукового дослідження ґрунтуються на поєднанні декількох напрямів філософської думки: філософської антропології, філософії культури, психоаналізу, екзистенціалізму, етики тощо. Джерелом рефлексії є вчення М. Гайдеггера щодо концепту “Dasein”, класифікація архетипів за К. Юнгом, теорія психоаналізу З. Фрейда [9; 11; 14]. Так, сутність людини, солюдське, що співвідноситься з людиною, розкривається у концепті “Dasein” – “тут-буття” [11], крім того, важливою характеристикою є поняття тимчасовості (темпоральності), що проявляє своє функціонування стосовно феномену ляльки. Аналіз на рівні символічного орієнтується як на поняття архетипів К. Юнга, так і на розробку символів-двійників у роботах дослідників Дж. Тресіддера, Хуана Едуарда Керлота, Е. Фромма [4, с. 31–32]. Наприклад, за класифікацією Е. Фромма, існують три види символів: конвенціональні (умовні), випадкові та універсальні, куди входять двійники, окрему групу з яких складає лялькова

тематика [4]. В аспекті фрейдівських положень важливим є перехрестя підсвідомого та надсвідомого через боротьбу Ероса й Танатоса в загальному сенсі буття.

Феномен ляльки реалізує свою сутність у поліваріативній складовій, а саме, завдяки відтворенню змістовних взаємин на рівні експлікацій цього поняття в соціокультурному просторі. Людина як “вигадана лялька богів, постала найліпшим з їхніх призначень”, про що розповідають часи Платона [7, с. 282–283]. Пройдуть століття, і арабський мудрець Омар Хайям підхопить платонівську ідею стосовно представлення людини як “чудесної ляльки богів” та розкриє цю тему, але вже у своїх строках (*Прим. Цитування російською мовою*): “мы – послушные куклы в руках у Творца!// Это сказано мною не ради словца. // Нас по сцене Всевышний на ниточке водит. // И пихает в сундук, доведя до конца” [12, с. 92]. Образ людини, народжений божою силою, який ототожнюється з ляльками, втілює сакральну спрямованість та містичну напруженість буття особистості та світу. Таким чином, феномен ляльки зникає з гри, а наповнюється трансцендентним, ритуальним змістом, розкриває зв’язки з категорією серйозного.

У цій статті виділяємо такі виміри стосовно феномену ляльки, який виступає “alter-ego” людської екзистенції. Це культовий вимір (архаїчний); прагматичний (споживацький); метафізичний (рефлексивний).

Культовий вимір світу ляльки етимологічно походить від поняття “культу” та має співвідношення з поняттям “примітив” (від лат. “prīma” – перший, первинний), тобто первісного опанування буття. Сталою характеристикою для цього періоду постає фіксація сакрального смислу [1; 3; 13]. Загальна маса речей чи предметів, яким притаманний статус сакрального, відображає природні явища через зооморфний ряд, наприклад, тотемні звіри, або набуває вигляду людськоподібних істот, тобто привносяться певні антропоморфні прикмети. У результаті двійники представляють собою реалізацію подвоєння світу, розширюючи його межі. Як символи-двійники ляльки розкриваються як активна рівновага й симетрія протилежних сил (протилежностей) [8]. Примітивна думка характеризується орієнтуванням в категорії напружено містичної. Життя подається єдиною містерією, де сенс концентрується у спілкуванні та поєднанні із духовним світом, який для архаїчного світосприйняття набуває більшої реальності, ніж світ матеріального наповнення речей.

Виявляючи полярність, двійники виступають об’єднавчою силою фізичного й метафізичного світу [4, с. 168]. Завдяки символам-двійникам, у якості яких перебувають ляльки, забезпечується вихід із обмежувального простору, де перебуває людина, що детермінує вплив на свідомість первісної людини для осягнення себе в цьому бутті: відкритому й багатозначному. Так, культура, яка виходить із священної гри, народжує для людини світ, у якому носій його імені вже не є константною сутністю, а відкриває можливість прийняти різні alter-ego своєї сутності.

Ляльки, перебуваючи на рівні культу, забезпечують трансформацію об’єкта або дії у “відкрити” подію, в результаті виявляється, що “ніщо не ізольовано в середині свого існування” [4, с. 10]. Вимір культу реалізує феномен ляльки в гуманітарних традиціях різних культурних спадщин. Так на святі Малі та Великі Дедалії (Беотія) центральним елементом святкування виступає лялька-наречена, яка зроблена із дуба. Ляльку усаджували на візок із подружкою і справляли циклічне, магічне коло до річки, а потім поверталися назад. Зібрані ляльки зі свят нижчих за своїм рангом “спалювали в поховальному вогнищі, зазнаючи в такому ритуалі натяк на весілля Зевса і Гери” [10, с. 157]. Отже, архаїчний рівень активно залучає до функціонування феномену ляльки міфологічний компонент.

Культовий вимір ляльки має свою специфіку в різних країнах. Наприклад, в Японії свято ляльки, яке називається Хіна-мацурі, має стародавню генезу свого походження [1; 3]. Образ ляльки втілює бога або людину, крім того, потрібно зазначити, що японське слово “лялька” (нінґьо) дослівно означає “образ людини”. Це свято своїм корінням заглиблюється в стародавню гру хіхіна-но асобі, в якій використовувалися ляльки, в тому числі й паперові. Особлива риса свята – набір із 15 ляльок, що символізує багатство нареченої. Так, ступінь впливовості родини, повага з боку навколишніх оцінювалася завдяки існуванню й зберіганню такого лялькового набору в родині. Зображення у вигляді ляльок виступають своєрідним написом двох мов: одна частина уособлює переклад іншої. Світ ляльки як провідник веде людину за собою.

Таким чином, відображення сприйняття світу в контексті священного завдяки ляльці, демонструє специфічний прояв світосприйняття, особливий засіб комунікації, а також функціонування поведінкових взірців (моделей). Як результат, людина знаходила своє “alter-ego” у вигляді “помічника”, надаючи ляльці значення оберегу, адже ворожість зовнішнього світу, страх пробуджувала людину до пошуків шляхів душевного та життєвого звільнення.

Прагматичний вимір втілюється завдяки парадигмі ляльки Барбі як глобалізованому феномену гуманітарного надбання – ще одному “alter-ego” індивіду, що набув популярності в контексті реалізації ідей у просторі масової та екранної культури [15]. Ця експлікація пов’язана з актуалізацією парадигми споживання. Потрібно зазначити, що автором терміна “суспільство споживання” є німецько-американський філософ Е. Фромм ще в 20-х роках ХХ століття. Відчуження особистості, технологізація

буття, індивідуалізація – маркуючі характеристики глобалізованого світу, одним із яскравих втілень яких постає лялька Барбі, у просторі якого речі лялькового життя імітують людську діяльність. Цей образ захоплює, спокушає, дратує. У ньому в концентрованому вигляді втілена ілюзія життя, втеча від реальності.

Крім того, відомі дихотомічні пари авторитарний/гуманістичний, патріархальний/матріархальний також актуалізуються в просторі феномену Барбі. Принцип надмірності в цьому випадку експлуатує характеристики, пов’язані із жіночістю, тілесністю, чуттєвістю (сексуальністю). Так, лялька Барбі – вдала концепція, яка демонструє фрейдівську структуру психіки індивіда, де розкривається вихід бажань, афективної частини несвідомого (“Воно”, Id) та їхня боротьба із соціальними нормами, поведінковими “гештальтами”, суспільною мораллю “Super-Ego” [9]. Подвійний ефект досягається ще й опонуванням, яке відбувається між принципом задоволення й принципом безпеки. Проте неспроможність досягти ідеального, вдосконалення тих рис, якими просякнута лялька Барбі, призводить до формування залежності й травми в суб’єкта. І вже непомітним є той факт, що параметри, на яких побудована Барбі, не мають жодної відповідності в просторі природних законів побудови людського тіла. Лялька множить довкола себе такий самий ілюзорний світ: модні аксесуари, одяг, дизайн домівки тощо. Відомі брендові компанії беруть участь у створенні міфічного світу, підсвідомо формуючи споживацькі настрої не тільки на рівні індивіда, а й розповсюджуючись на суспільну свідомість. У результаті “втеча від” споріднюється із комплексом “свободи від”, ініціюючи формування соціального “мімезису”. До речі, така небезпека очікує далеко не дитячу аудиторію, а лялькоманія чатує на дорослих “дітей”.

Антиподом Барбі є лялька Мукла, “народження” якої відбулося у 2006 році [16]. Ці авторські ляльки Поліни Волошиної провокують астенічні образи, вони мають вже іншу, не “глянцева” красу, нетрадиційні обличчя, велика увага надана очам, кожна лялька має певну біографію – історію життя. Вони можуть бути недоречними, що тільки підсилює образ і захоплення з боку дівчаток-підлітків, особливо, якщо останні належать до певної молодіжної субкультури.

Цей напрям лялькового світогляду охоплюється культом споживання, в рядах якого можна відзначити також популярні азіатські шарнірні ляльки DJD – “живі ляльки” (boll jointed dolls) [19]. Вони імітують людське тіло, можуть приймати любі пози, стояти на одній ніжці. А найголовніше, що дані ляльки змінюють свій образ, адже можна замінити колір очей, перуку, навіть є набори із змінними вухами. Один рух – і людина перетворюється на ельфа або інопланетянина. Це ляльки – “трикрапки в розмові”: власник може розписати самостійно обличчя ляльки, підібрати гардероб на свій смак. Цими ляльками керує світ творчості та фантазії. Вони виступають певною *tabula rasa* (“чистою дошкою”), на якій є можливість втілювати сюжети, змінювати їх, розвивати мобільність думок, креативність ідей. Спорідненою із “живою лялькою” виступають ляльки Джек Маклін ООАК – (One of A Kind) – “єдина у своєму роді”, яка втілює мистецтво створення нового образу [18]. Реалістичні ляльки Tonner (1982), створені американським пензлярем і колекціонером Робертом Тоннером; в цих ляльках було враховано реалістичність ляльки, колір волосся, рухливість, навіть ступінь повноти тіла [17]. Лялька зруйнувала табу на красу. Крім того, це були жінки й чоловіки, ляльки для дітей і дорослих. Навколишня реальність змінюється разом із світом ляльки. А це вже вагомий аргумент для маркетингових технологій, ідеологічних чинників, PR-акцій, політичних компаній. Згадаємо вибори президента США Б. Обами і випуск ляльок із темною шкірою.

Метафізичний вимір (рефлексивний). Якщо на прагматичному рівні лялька пов’язується із антропологічною, психоаналітичною специфікою, то модус метафізичний – вимір екзистенційного гатунку. Лялька фіксує на собі присутність часу (поток свідомості – тривалості за А. Бергсоном), тобто ментального часу, який виступає онтологічним засобом існування буття. Адже ми розуміємо та сприймаємо всі барви буття саме завдяки досвіду сприйняття часу. Тимчасовість (темпоральність) – один із суттєвих аспектів буття, в цьому плані кожна річ присутня, “здійснюється”, втілює своє призначення. Ляльки уособлюють проявність темпоральності, таким чином, буття розуміється. Завдяки часу речі не замкнені у своїй сутності, а спроможні реалізувати себе у світі. Ось чому буття сприймається лише через зріз часу, який постає ареною, площею реалізації буття [5]. Отже, час як форма буття з одного боку перехрещується з часом як основою присутності, пред’явлення суб’єкта в цьому світі.

Саме людське буття, за М. Гайдеггером, індивідуалізує, “олюднює” навколишній світ. Воно завжди запитує щодо своєї присутності “тут і зараз”. Тому М. Гайдеггер виділяє “Dasein” – “тут-буття”, яке відрізняє від буття взагалі (Sein) [11]. Ляльки – це прояв “Dasein” людського буття, що має суб’єктивний характер, а суб’єктивність не передбачає раціональності за Гайдеггером, вона є екзистенція: отже, можливість не лише існувати, а й усвідомити своє існування відбувається за допомоги феномену ляльки. Суттєвою рисою людського буття виступає набуття відносин, контакту із іншою дійсністю [5]. Потреба виходу до буття за межі особистого буття, інтерес суб’єкта до світу, “турбота” за нього реалізується в ляльках як “alter-ego” людського існування.

Ляльки орієнтуються на теперішнє, підкорюючи собі минуле та майбутнє, розривають справжню темпоральність, перетворюючи її в послідовний ряд моментів “тепер”: ось чому ляльки як родинні

реліквії набувають для нас статусу сакрального, дорогої істини, відтворення подій, які мали далеку історію, але живуть, як тепер, демонструючи злиття платонівської еманції минулого у возз'єднанні з фактичністю. А це, своєю чергою, формує певні зв'язки пам'яті роду. Водночас пам'ять щодо пращурів зумовлюється витоком наочної рефлексії щодо тих, кого вже немає, оголений нерв дотикається до тимчасовості свого перебування в цьому світі: так, націленість (спрямованість) на майбутнє, де у з'єднанні з минулим досягається справжнє теперішнє, яке не ховається від смерті і звільняє особисте “буття до-смерті”, усвідомлення справжньої тимчасовості. У темпоральному не-забутті “тут і зараз” лунає мунківський зойк ляльок катастрофи (згадаємо ляльки спалених дітей Другої світової). В цьому аспекті лялька розриває простір ігрового штибу: “це дзеркало, в якому я зойкнув, і серце моє здригнулося: адже не себе я в ньому побачив, а диявольський лік, посміхаючийся” [6, с. 71].

Лялька-катастрофа – це екзистенція “за-в-буття”, що вихоплюючи, звільнюючи, турбує “буття до смерті”, яке народжує повернення до буття, закликаючи “Dasein” усвідомити справжню тимчасовість, а значить, ствердитися завдяки пам'яті.

Таким чином, феномен ляльки як “alter-ego” людської екзистенції споріднено пов'язується із рядом категорій, таких як міф, споживання, спокуса, серйозне, катастрофа, травма тощо. Продемонстровано, що лялька звільнюється із сфери ігрового простору, відкидає сміх, тим самим, руйнуються стереотипні взірці, які притаманні ряду дитина-гра-лялька, як втілення чогось веселого, розкутого, легкого. Доречно зазначити, що в цьому аспекті лялька вже не розглядається апологетом суто ігрового начала.

Розкрито експлікації ляльки як “alter-ego” людської екзистенції за допомоги триади вимірів: культовий (архаїчний) – прагматичний (споживацький) – метафізичний (рефлексивний). Уособленням культового виміру виступають, наприклад, ляльки-обереги; для споживацького простору характерним є феномен Барбі; метафізичний пов'язаний із функціонуванням ляльки в умовах біфуркаційних зламів гуманістичного відлуння, наприклад, рефлексії катастрофи.

Кожний вимір має певну специфіку стосовно перебування в ньому ляльки, але потрібно акцентувати на тому, що ці рівні функціонують не ізольовано, а натомість, демонструють характеристики, які імманентні тому чи іншому виміру. Так, “лялька-мотанка” архаїчного рівня актуалізується за допомоги рефлексивного підходу. Одночасно сучасна масова культура для популяризації аутентичного світогляду, етнічної спадщини розповсюджує такий образ ляльки-оберегу на ярмарках, виставкових площах, культурних заходах завдяки парадигмі споживання, розкриваючи в такому вигляді прагматичний вимір.

Отже, ляльки уособлюють багато “імен”, інших облич “alter-ego” людської сутності: оберег, феномен Барбі, прояв “Dasein” людського буття та всі “alter-ego”, що досліджуються в цій статті, ініціюють запрошення особистості до розмови із самою собою, розмови, яку ніколи не пізно розпочати для пробудження для того, щоб повернутися до себе, відродити шлях до не-забуття. І тоді весь сенс життя буде заключатися, на думку Емілі Золя, у нескінченному завоюванні невідомого та вічному зусиллі пізнати більше.

Література:

1. Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада / И. М. Дьяконов. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 247 с.
2. История искусства: художники, памятники, стили / пер. с исп. Т. В. Сафроновой, Г. Ю. Соколовой. – М. : АСТ: Астрель, 2008. – 393 с.
3. Календарные обычаи и обряды народов Восточной Азии. Годовой цикл / отв. ред. Р. Ш. Джарылгасинова, М. В. Крюкова. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1989. – 360 с.
4. Керлот Х. Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.
5. Никоненко С. В. Современная западная философия / С. В. Никоненко : учебное пособие. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 433 с.
6. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше ; пер. с нем. В. В. Рынкевича. – М. : Интербук, 1990. – 190 с.
7. Платон Законы // Сочинения в 3 т. / Платон. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 282–283.
8. Трессиддер Дж. Словарь символов / Дж. Трессиддер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.
9. Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд ; пер. с нем. Г. В. Барышниковой. – Харьков : Клуб Семейного Досуга, 20012. – 480 с.
10. Фрээр Дж. Золотая ветвь / Дж. Фрээр. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 1998. – 784 с.
11. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Бибихина. – Харьков : Фолио, 2003. – 503 с.
12. Хайям Омар Рубаи / Омар Хайям ; пер. Г. Плисецкого. – М. : Мир энциклопедий Аванта+, Астрель, 2008. – 624 с.
13. Хейзинга Й Homo ludens: в тени завтрашнего дня / Й. Хейзинга ; пер. с нидерланд. В. Ошиса. – М. : ООО “Изд-во АСТ”, 2004. – 539 с.
14. Юнг К. Архетип и символ / К. Юнг ; сост. А. Руткевич. – М. : Ренессанс, 1991 – 304 с.
15. Барби – совершенная кукла или чудовище [Электронный ресурс]: digestweb. ru / 28049 -barbi-sovershennaya-kukla-ili-ctudovishe.html (18.07.2010).

16. Куклы Муклы. Кто они? [Электронный ресурс]: digestweb. ru / 27444 – kukly- mukly-kto-oni.html (8.07.2010).

17. Куклы Tonner. Слышали о таких? [Электронный ресурс]: digestweb. ru / 26058 – kukly –tonner- slyshali – o- takix.html (25.06.10).

18. Из жизни кукол. Что такое ООАК? [Электронный ресурс]: digestweb. ru / 17075 – iz-zhizni-kukol-chto- takoe-ooak.html (16.04.2010).

19. ВJD – “живые куклы”? [Электронный ресурс]: digestweb. ru / 25120 – bjd- zhsvye-kukly.html (19.06.2010).

Рекомендовано до друку рішенням кафедри філософії Харківського національного університету будівництва та архітектури від 28 травня 2013 р., протокол № 13